

Jarkko S. Tuusvuori

Tunteen valta

Sananvaihto Spinozasta

Susan Jamesin kanssa

Kun Susan Jamesilta kysyy, voiko tunteiden kirjavaa käsiteperhettä jäsentää lyhyesti ja silti tyydyttävästi, hän vastaa: ”Enpä usko.”

Onneksi vastaus ei jää tähän. Se jatkuu vetävästi useisiin suuntiin mutta rajautuu silti tajuttavaksi. Yhtä vetovoimaiset ovat Jamesin vastaukset kaikkiin kysymyksiin. Piirity kuva filosofiasta, joka perustaa yhteiselämän järjen ja tunteen erottamattomuuteen. Affektioppi käy yksilön itsehoitoon vain sikäli kuin se on oppi yhteistoiminnasta. Yhteisön ei pidä pelätä pelkojaan.

Cambridgen kasvatti Susan James toimii filosofian professorina Lontoon yliopiston Birkbeck Collegessa. Hän on opettanut myös Connecticutissa, Canberrassa, Jerusalemissa ja Berliinissä. James on erikoistunut 1600–1700-lukujen yhteiskunta- ja poliittiseen filosofiaan sekä vanhoihin ja uusiin feministisiin teorioihin. Hän työstää paraikaa kirjaa Spinozan poliittisesta ajattelusta. James on vastikään syventynyt myös Louis Althusserin vanavedessä syntyneeseen uusspinozismiin.

Tunnetermien historia

James kiistää mahdollisuuden tiivistää tunteiden arki- tai oppisanastoa millään yleisellä tasolla tai äkkinäisellä tavalla. Mahdottomuus on käytännön sanelemaa:

”Termien merkitykset vaihtelevat kielestä toiseen, ja kussakin kielessä kullakin sanalla on oma historiansa. Eikä siinä kaikki: tunnetermejä passio, affekti, emotio, sentimentti ja fiilinki käytetään usein toinen toistensa asemesta, vaihtovuoroisesti. Näin on tehty yli tuhat vuotta. Augustinus esimerkiksi toteaa, että kreikan [kärsimystä tarkoittavan *pathos*-sanan monikkomuodon] *pathen* kaksi eri latinaista käännöstä, *passiones* ja *affectus*, ovat kutakuinkin samamerkityksisiä.”

Puhutaan siis tuokio jostakin yksittäisestä kielestä. James viittaa oman äidinkielen ratkaiseviin käännteisiin. Tunteiden tutkimuksessa on tärkeää tiedostaa englannin historialliset siirtymät.

”Termiä *emotion* käytetään nykyään paljon laajemmin kuin vielä ennen 1700-luvun loppua. Thomas Dixon on todistellut kirjassaan *From Passions to Emotions* [2003],

että muutos liittyy teologisen diskurssin väistymiseen luonnontieteellisen tieltä. Vastaavasti passioiden ja sentimenttien välinen erottelu terävöityi varhain 1700-luvulla, kun sitä käytettiin merkitsemään eroa vaarallisten, päällekkäisten intohimojen tai kärsimysten ja miedomprien, moraalisesti suotuisten tuntemusten välillä.”

Vaikka latina ja englanti ovat vanha ja uusi teorian ja valtakulttuurin kieli, James evästä käsitehistoriallisten murrosten selvittämiseen myös paikallisesti, eri kansankielillä käydyistä rajatuista kiistoista. Tällainen työ kuuluu filosofian perustehtäviin: ”Ei meidän tarvitse hämmästellä näiden termien merkitysten asettumattomuutta. Aina kun sanotaan jotakin uutta ilmiöstä, joita ne kuvaavat, vangitaan nuo termit samalla tietyn filosofisen position valaisemiin määritelmiin.”

Jatkot ja katkot

James on perehtynyt alankomaanjuutalaisen Baruch Spinozan (1632–1677) ajatteluun. Hän on oikea nainen kertomaan, kuinka spinozalaisen tunnekäsityksen jäljille voisi päästä. James aloittaa jatkumosta.

”Spinoza lähestyy affekteja perinteisellä otteella, jonka hänen aikalaislukijansa olisivat saattaneet kokea tutun turvalliseksi. Hän lähtee erittelyssään siitä antiikkisesta näkemyksestä, että inhimilliset intohimot tai passiot ovat vaarallisia, sillä ne usein yllyttävät ihmisiä käyttäytymään tuhoisin ja toimijaa itseään vahingoittavin tavoin. Niinpä Spinoza omaksuu totutun filosofisen tehtävän, jossa osoitetaan, kuinka passiot voidaan saada paremmin hallintaan: järjen harjoittaminen suo mahdollisuuden muutokseen. Kun järkevöidymme, saamme affektit valtaamme. Samalla karttuu kykymme elää keskenämme sopuolosuhteissa ja lähestyä ihmisen tosihyvää.”

Tämä on Jamesin sanoin vasta silkoista pintaa. Spinoza ei edustanut vain yleisesti hyväksyttyä katsantokantaa. Hän viesti ”ihmiskuvasta, jota monet 1600-luvun lukijat olisivat pitäneet perin uhkaavana”. James liittää Spinozan varhaismoderneihin filosofoihin, joiden uusiin metafysiisiin rakennelmiin eivät enää kelvanneet vanhat tulkinnat järjen ja passioiden suhteesta. ”Eiikkaan sisältyy

]] Kyky elää holtillisesti riippuu tuota kykyä suosivista poliittisista oloista, joita ei voi vaalia, jos ne eivät salli poliittisen elämän kirvoittamia liikutuksia.”

sangen vastahakoinen myönnytys: Descartes’in *Sielun liikutukset* oli jo tehnyt selon inhimillisistä passioista tai affekteista. Spinoza tunsu taatusti myös Hobbesin ehdotuksen, jossa affektien kumpuamista tarkataan deterministisessä luonnollisten syiden järjestelmässä. Spinoza esittää tämänkaltaisen näkemyksen oman kehittämänsä koossapitäväksi voimaksi.”

James tähdentää uutta näköalaa: kaikki inhimilliset ilmiöt tahdon tekoja myöten ovat koko luontoa hallitsevien lakien alaisia. Paitsi irtautuminen traditiosta tärkeää on Spinozan loitontuminen välittömistä edeltäjistään. James muistuttaa etiikkakirjan III osan esipuheesta, jossa lähdetään omille teille. Spinoza ei enää tutkisi ihmistä ”valtiona valtiossa”, vaan ”affektien luontoa ja voimaa sekä ihmismielen valtaa niiden yli [...] aivan kuin olisi kyse suorista, tasoista tai kappaleista” (suom. Vesa Oittinen).

Vain ruumiillista järkeilyä

Spinozan metafysiikasta erottuu kaksi piirrettä, jotka paljastavat sekä hänen ajattelunsa ominaislaadun että affektioppinsa erityisluonteen. James tiivistää: ”Ensinnäkin ihmisruumis on monimutkainen eliö, joka pitää itse itsensä yllä vaihtelevin tavoin. Ihmissielu- tai mieli on ruumiin mutkikas idea. Kun jotain tapahtuu ruumiissa, mielessä syntyy vastaava idea. Toisekseen ihmisolennot pyrkivät harjoittamaan ja vahvistamaan kykyään itsensä ylläpitämiseen. Tämä kyky, jota Spinoza kutsuu sanalla *conatus*, esiintyy sekä ruumiissa (esimerkiksi hengitystä säätelevissä fyysisissä mekanismeissa) että ajatuksissa. Yksilön *conatus* antaa tietyn suuntauksen maailmaan, valmiuden tulkita asiat mahdollisesti edullisina tai haitallisina ja toimia tämän mukaisesti.”

James jokapäiväistää asian pyytämättä: ”Arkielämässä koemme ruumiimme ja ulkoisten oloitten väliset kausaaliset teot tai vaikutukset affekteina – halun, ilon, surun, toivon, pelon ja sen sellaisten tunteina. Näin affektit pitävät tiliä toimintakykyämme noususta ja laskusta kohtaamisissamme maailman kanssa.”

Spinozan itsesäätely- ja -säilytysteoria jatkaa perin-

teisiä passiomalleja mutta kurkottaa kauemmaksi. Pysyviin painotuksiin kuuluu affektien mieltäminen jollain lailla passiivisiksi. Ne viriävät meissä vasta, kun ulkoiset voimat työstävät meitä. Mutta Spinozan analyysi ei jää tähän. James teroittaa inter-aktiota: ”Tapaa, jolla ulkoiset oliot vaikuttavat meihin, määrää se, mitä jo olemme. Tämä tarkoittaa sekä myötäsyttyisiä, ihmisluontoa määrittäviä valmiuksia että yksilöllisiä taipumuksia, joita me hankimme kokemuksesta. Niinpä pelontunteeni on kokemusta kausaalisesta vuorovaikutuksesta, jota omien valmiuksieni muuttuminen voi muuttaa.”

Entä kuinka Spinoza vastasi vallinneeseen käsitykseen affektien ja ruumiin liittymisestä toisiinsa? Tai miten hän jäsensi ymmärrystä hylkivien affektien suhteen järkeillen tavoitettaviin selkeisiin ja asianmukaisiin ideoihin?

”Monille 1600-luvun teoreetikoille Descartes’ia myöten *passion* ja *ration* välinen taistelu oli pohjimiltaan ruumiin- ja älynvoimien välistä kamppailua. Puhtaan sielullista järkeilyä voitiin käyttää yhdessä sen synnyttämän tahdonvoiman avulla affektien muokkaamiseen tai tuhoamiseen. Tämä näkemys ei mitenkään istu Spinozan determinismiin tai hänen väitteeseensä tajuunasta ruumiin ideana.”

Sen vuoksi Spinozan paneutuminen aiheeseen tuotti uuden ja erilaisen tunnekäsityksen: ”Tästä ei tingitä: affektimme ovat epäasianmukaisia tai sekavia ideoita. Mutta koska kaikki ideamme muistuttavat affekteja, sikäli kuin ne ovat kausaalisesti määrättyneitä ja ruumiin tuotetta, ei ole olemassa mitään ruumiitonta järkeilemisen tapahtumakulkua, johon voisimme varata arvioidaksemme niitä. Saadaksemme otteen affekteistamme meidän pitää keskittyä niihin kokemuksenamme tavoista, joilla ulkoiset oliot vaikuttavat ruumiiseemme. Meidän täytyy kysyä tällaisiin ideoihin kiinnittyvän sotkun laatua.”

Millaista se sitten olisi? James purkaa: ”Ideat, jotka muodostavat affektimme, ovat sekavia, koska ne eivät mahdollista syidensä erittelyä. Kun olen suuttunut ystäväni, en useinkaan pysty erottamaan toisistaan kahta asiaa: mikä hänessä minua vaivaa ja mikä minussa kallistaa suuttumukseen. Mutta kun opimme enemmän affektien yleisistä ja erityisistä syistä, pystymme muokkaamaan tai lientämään niitä ja laajentamaan kykyämme suojella itseämme niiden haitoilta. Ja tämä taas lujittaa taitoamme luoda yhteistoiminnallista elämäntapaa, joka olisi hyväksi meille kaikille.”

Torjunnasta tunnustamiseen

Affektioppi on ratkaisevaa Spinozan filosofian ymmärtämiseksi. ”Ehdottomasti”, James vahvistaa. Hän luonnostelee historiallisen käänteen:

”Kun varhaismodernit filosofit tarkastelivat arkikokemuksesta maailmasta, he tapasivat antaa etusijan aistihavainnoille ja vaieta affekteista. Spinoza päinvastoin pitää havaintoja aiheuttavia syy-seuraus-ketjuja osapuilleen itsestäänselvyyksinä, sillä häntä kiinnostaa varsinaisesti ihmisluonnon intohimoille ja kärsimyksille altis ulottuvuus. Hän näkee ihmiset haavoittuvina olentoina, joiden eloon-

jäänti riippuu monista ulkoisista asioista: täytyy ponnistella säilykseen. Tässä pyryssä affekteilla on kahtalainen tehtävänsä. Ne ovat hyväksi suunnatessaan ympäristön vaaroihin ja etuihin, mutta ne ja niistä seuraavat teot ovat usein turmioksi. Intohimoiset ihmiset tuppaavat vihaamaan ja kadehtimaan: ellei näitä affekteja hillitä, heistä ei ole rauhanomaiseen rinnakkaiseloon.”

Tullaan Spinozan ja Hobbesin yhtymäkohtiin. Heille käytännön pääpulma on oppia elämään niin, että vapaudutaan vaaroista, joille affektit altistavat. Spinozan kahdessa traktaatissa – *Tractatus theologico-politicus* ja *Tractatus politicus* – tämä on politiikkaa määrittävä perimmäinen ongelma. James ynnää: ”Kaltaisempe äärelliset olennot eivät pysty saavuttamaan stoalaista intohimottoman elämän ihannetta. Affektien syiden ymmärtäminen Spinozan tapaan ei merkitse yksinkertaisesti niistä eroon hankkiutumista. Filosofinen ymmärtämys itsestämme ja asuttamastamme maailmasta suo meille vähitellen mahdollisuuden viljellä sopuisia ja auttavia tuntevalmiuksia ja tajuta yhteistoiminnan tärkeyden tämän tavoitteen saavuttamisessa.”

Miltä nykyinen Spinoza-tutkimus näyttää asiantuntijan silmissä? James sanoo, että paljon painavaa työtä on tehty spinozalaisen affektiteorian kirkastamiseksi. Hieman yllättäen hän poimii Gilles Deleuzen kirjoitukset huomattavimmaksi yksittäiseksi vaikutukseksi alan viimeaikaiseen kehitykseen: ”Deleuzen oivallukset kuuluvat nykyään kuvaan myös analyttisen tradition piirissä. Niitä ovat käyttäneet hedelmällisesti hyväkseen monet eri tavoin Spinozan työhön paneutuneet. Moira Gatens ja Genevieve Lloyd ovat hyödyntäneet hänen ajatuksiaan omaperäisesti teoksessaan *Collective Imaginings* [1999]. Étienne Balibarin innoittavat essee ja kirja [*Spinoza et la politique*, 1985] tarjoavat toisen hyvän esimerkin.”

Onko muodissa kenties huolettavia juonteita? Mitkä olisivat tyypillisiä tapoja lukea Spinozaa väärin? ”Yksi virheellinen käsitys on minusta mainitsemisen arvoinen”, James vastaa. Hän viittaa yleistyneeseen tapaan puhua Spinozan kognitiivisesta tunneteoriasta.

”Väitettä on käsiteltävä varoen. Spinoza kyllä pitää kiinni ajatuksesta, jonka mukaan kaikki tajunnan ideat ovat ruumiin ideoita. Niinpä hän jäsentää affektin ideaksi tavasta, jolla ruumis on ulkoisen olion vaikutuksen alaisena [*is affected by*]. Toisin sanoen affektin muodostavalla idealla on kohde. Tässä painottuu tajunnallisuus, tiedollisuus. Samalla Spinoza korostaa, että affektimme ovat affektiivisia: koemme ne ilona, suruna ja muina tunteina. Passioidemme ilmiö muuttuu, kun opimme lisää niiden syistä: tuo fenomenaalinen luonne yhtyy jollain tavoin sekavuuteen, jolla affektin kohde esittäytyy meille, jolla miellämme sen. Kiukkuni ystävääni kohtaan on osa sekavuutta, joka luonnehtii omaa ideaani hänen vaikutuksestaan minuun.

Vaikka Spinoza siis hyväksyy sen, että affekti edustaa kahden kappaleen välistä vuorovaikutusta, hän ei kognitiivisten teorioiden tapaan erota toisistaan tämän esittämisen tai mieltämisen tiedollista ja affektiivista osatekijää. Päinvastoin: hän yrittää muistuttaa meitä siitä, että

nämä aspektit ovat erottamattomissa vähintäänkin arkisessa maailman kokemisessa, jonka hän sijoittaa kuvittelukyvyyn alueelle.”

Intohimoja ei pidä kieltää

Mikä mahtaa olla Jamesista kiehtovinta näissä tunnetarkasteluissa? Vastaus on selvä: ”Spinoza on mielestäni ainoa varhaismoderni filosofi, joka todella suoraan kohtaa affektit koko vaikuttavuudessaan, niiden juurimattoman osan yhteisöelämässä. Hänen aikalaisillaan oli suuri kiusaus olettaa, että rationaalisesti perusteltujen päätelmien pitäisi liikuttaman meitä. Missä ne eivät liikuttaneet, siellä vallanpitäjien kuului tehdä parhaansa hallitakseen meitä. Pärjäämme Spinozankin mukaan parhaiten, kun herkistymme järkeilylle. Ja hänkin katsoo, että hallitsijoilla täytyy olla valtaa turvallisuuden takaamiseen. Mutta koska hän on vahvasti sitoutunut determinismiin, hän toteaa, että kykymme toimia perustellusti riippuu, kuten kaikki muukin meissä, edeltävistä syistä. Vaikka kyky elää järjenumukaisesti nojaa pitkälti synnynnäisiin ideoihin, se on myös suuresti riippuvainen sellaisten yhteiskunnallisten olojen luomisesta, joissa se saattaa kukoistaa. Näitä olosuhteita ei voida ylläpitää, jolleivät ne mahduta ja mukauta itseensä affekteja, joita sosiaalinen ja poliittinen elämä on omiaan nostattamaan. Järjen on sen tähden otettava kuvittelukyky huomioon, ja mielikuvituksen on osaltaan edistettävä järkevyyttä.”

Teorian hengessä James kuvaa Spinozan ajattelun rakennetta innostustaan ja ihailuaan kätkemättä. Affektiopin lujuus tulee mitata yhtä hyvin sen subtiilidesta tai sofistikoituneisuudesta kuin sen syyttävyydestäkin: ”Spinoza erittelee järjen ja tunteen keskinäisriippuvuutta hienovaraisesti ja vivahteikkaasti. Tämä syventää ennennäkemättömällä tavalla tutkimusta poliittisesta elämästä. Saavutus on jo sinällään vaikuttava, mutta minusta siinä on myös läksynsä poliittisen filosofian nykytutkijoille, jotka pohjaavat periaatteensa normatiiviseen järjellisyysvaateeseen.

Spinoza tiesi, että järkeily voi saada tai olla saamatta meidät vakuuttuneiksi ja suostuvaisiksi, ja että tepsivien yhteisten elämäntapojen kehittämisessä meidän on otettava huomioon erityisten yhteisöjen intohimoiset taipumukset. Sen sijaan että affektit katsottaisiin tungetele-vaksi voimaksi, joka pitää kesyttää tai nitistää, Spinoza sallii nähdä ne hyvinkin antoisiksi osiksi kollektiivista elämäämme.”

Susan Jamesin teoksia

Margaret Cavendish (Duchess of New Castle [1624(?)–1674]), *Political Writings*. Toim. Susan James. Cambridge UP, Cambridge 2003.
Visible Women. Essays on Feminist Legal Theory and Political Philosophy. Toim. Susan James & Stephanie Palmer. Hart, Oxford 2002.
Passion and Action. The Emotions in Seventeenth-century Philosophy. Clarendon, Oxford 1997.
Beyond Equality and Difference. Citizenship, Feminist Politics, and Female Subjectivity. Toim. Gisela Bock & Susan James. Routledge, London 1992.
The Content of Social Explanation. Cambridge UP, Cambridge 1984.